

GIORGIO COLLI

SCRIERI DESPRE NIETZSCHE

„Așa a vorbit Zarathustra”

Moralistul și psihologul Nietzsche par a-și lua rămas bun în *Așa a vorbit Zarathustra*: cel care era obișnuit cu astfel de tonalități este acum, ascultând vocea unui profet și a unui poet, de-a dreptul șocat, așa cum șocat și scandalizat era Burckhardt. Pare evidentă o ruptură, și mascarea a ceea ce e personal, necesar la un filosof – se are în vedere Platon –, este dată la o parte de forța revărsărilor subiective. O astfel de exaltare în scrierile ulterioare se va pierde, de fapt, ca și răgazul profetic; cel puțin până la cea din urmă tresărire – astfel că rămâne deschisă problema încadrării lui *Așa a vorbit Zarathustra* în opera completă a lui Nietzsche, iar soluționarea ei este blocată de neobișnuitul și modul de singularizare al unei astfel de forme de expresie. Cel puțin aceasta este aparența, ceea ce a făcut ca distribuirea de laude și blamări aduse lui Nietzsche să marcheze adesea dezacordul dintre *Așa a vorbit Zarathustra* și celelalte scrieri ale sale.

Există însă riscul ca astfel de aprecieri să rămână la suprafață. Simpla examinare a conținuturilor acestor scrieri conduce la descoperirea unei continuități în dezvoltare, la o unitate în profunzime. Că *Dincolo de bine și de rău* are aproape același conținut ca și *Așa a vorbit Zarathustra* o spune Nietzsche însuși; iar faptul că aceeași tematică să fie deja prefigurată în epoca scrierii *Știința veselă* e ușor de demonstrat printr-o analiză a acestei opere și a fragmentelor postume ce se referă la ea. Dar conținuturile nu sunt esențiale pentru Nietzsche, ceea ce poate să fie pus în evidență numai prin *Așa a vorbit Zarathustra* –, adică numai întrucât el a fost în stare să scrie această operă. Este zadarnică încercarea de a căuta aici fundamentul unei „teorii” a Supraomului; a eternei reînțoarceri sau a Voinței de putere; aceasta în primul rând pentru că nu teoria este cea care să poată renunța total la o justificare deductivă, absentă aici cu totul, și, în al doilea rând, pentru că în această operă ceea ce contează este detaliul (cele șase propoziții de care Nietzsche vorbește în *Ecce homo*), singura viziune sau de-a dreptul chiar ceea ce nu este scris, tempoul, culoarea muzicală, acest sau acel *cantabile* sau *sforzando*, sau *crescendo*, sau *teneramente* – acestea înseamnă mai mult decât gândurile privind fondul.

Notă: Giorgio Colli, *Scritti su Nietzsche*, Adelphi Edizioni S.P.A., Milano, 1980, p. 109–123. Primele două părți ale acestei versiuni românești au apărut în: „Revista de filosofie”, nr. 4, 2015 și nr. 5, 2015.

Rev. filos., LXII, 6, p. 833–839, București, 2015

Cu aceasta nu vrem să spunem însă că pentru Nietzsche ar fi esențială forma și, cu atât mai puțin, că în realizarea stilistică s-ar dezvălui prestația lui *Așa a vorbit Zarathustra*. Discursul nostru e filosofic, nu literar. Forma este mai degrabă revelatoare a unei tentative particulare a comunicării, unde ceea ce e important este înainte de toate ceea ce se vrea a fi comunicat. Dimpotrivă, în genere poezia și filosofia constau în revocare, racordare – într-un anumit mod și într-o anumită formă – de imagini, sentimente și concepte preexistente. Dar când acestea lipsesc sau când ceea ce acolo, ca expresia nu este ea însăși expresie, ci o anumită imeditatitate a vieții, în afara reprezentării și a conștiinței –, atunci intervin forme expresive analoge celor din *Așa a vorbit Zarathustra*...

Această carte pare a izvorî din sfera expresiilor primitive, și este greu de a o clasifica ca operă filosofică.

O filosofie este de regulă o manipulare de concepte, în care se exprimă obiecte sensibile, pe când imaginile și conceptele nu exprimă nici concepte, nici lucruri concrete, ci sunt simboluri a ceva ce nu are chip, sunt expresii în germinare. Nietzsche însuși descria această experiență și această comunicare, cu mulți ani înainte de a le realiza, anume, atunci când vorbea despre cor, în *Nașterea tragediei*. Corul tragic este simbolul masei de adepți ai lui Dionisos, a cărui beție va anula principiul individuării. În termeni teoretici reci, aceasta se poate desemna ca o stare a nemijlocirii de reprezentativitate. „În această vrajă care se degajă acolo, Dionisos se vede el însuși ca satir, și din nou ca satir îl contemplă pe zeu, adică întrezărește în transformarea sa o nouă viziune în afară de sine, ca împlinire apollinică a propriei stări... După această cunoaștere trebuie să considerăm tragedia greacă drept un cor dionisiac, care se dezlănțuie iarăși și iarăși într-o lume de imagini apollinice”. Această viziune este ceea ce mai sus a fost numit expresie nascentă; aici orice acțiune, orice eveniment, orice conexiune constantă între reprezentări este absorbită într-o cunoaștere originară, dincolo de care sunt întrerupte legăturile cu alte imagini și alte cunoașteri. „... acum am ajuns să înțelegem că scena împreună cu acțiunea au fost gândite, în fond și inițial, numai ca viziune, că unica «realitate» este tocmai corul, care produce în afară, din sine, viziunea și exprimă aceasta prin întreaga simbolică a dansului, a sunetului și a cuvântului”.

Sub această perspectivă, *Așa a vorbit Zarathustra* este nu numai o prestație excepțională, în măsura, desigur, în care e reflex direct și comunicare a fondului dionisiac, ci rămâne pentru totdeauna legată și în armonie cu întreaga operă a lui Nietzsche. O probează chiar legătura subterană cu *Nașterea tragediei*. Și ce este – în scrierile „raționaliste” – acel ceva care dezmembrează orice înlănțuire deductivă într-o fărâmițare aforistică, sugerând că aici expresia rațională nu e scop în sine însuși. Deducția se dezvoltă prin reprezentări abstracte, care sunt departe de formele de expresie germinatoare: Nietzsche li se sustrage. Pe de altă parte, atmosfera de vis, care caracteriza mai sus viziunea apollinică, „încetineala duioasă” (cum se spune în *Ecce homo*) a tempoului muzical în *Așa a vorbit Zarathustra*, se regăsește în multe pagini din *Aurora* și din *Știința veselă*. Chiar și conceptele de

știință și de judecată științifică, sugerată de *Uman, prea uman*, indică la Nietzsche o tendință metodologică – cum am avut deja ocazia de a o observa – care țintește, chiar dacă nu să recupereze o imediatitate extrareprezentativă, măcar a se apropia de ea în aceste limite.

În afară de aceasta, trebuie să avem în vedere că nemijlocirea dionisiacă, de care s-a vorbit, nu vizează în mod necesar o experiență mistică inaccesibilă. *Așa a vorbit Zarathustra* trimite la un mare număr de momente ale nemijlocirii, ba chiar la o stare continuă și multiplă, pe când misticii – filosofi obișnuiți se învârt îndeobște în jurul unei unice experiențe excepționale, a unui extaz fundamental (totuși, și la Nietzsche pare să fie prezent acest element, dacă ne amintim forma în care el cuprindea intuiția Eternei reînțoarceri, într-un caiet din 1881). În realitate, toți oamenii posedă nemedierea dionisiacă și în toți există expresii germinative, reflexii directe ale acestui fond original. Dar de regulă nemedierea și formele de expresie primitive sunt uitate, șterse, se pierd în fluxul expresiilor derivate și abstracte, care se așază asupra lor. De aceea și este *Așa a vorbit Zarathustra* „o carte pentru toți”, și cu ea Nietzsche a intenționat să introducă o înnoire revoluționară în expunerea filosofică. În parte, aceasta atenuază impresia de degenerare patologică pe care o dau ultimele sale declarații de autopenetrare. De fapt, *Așa a vorbit Zarathustra* a constituit o serioasă tentativă de a duce filosofia pe un plan exoteric, smulgând-o din tehnicismul, din izolarea în cercuri fără rezonanță, din derizoriul rezervat unei arte pretențioase, în afară din modă. Ca o paralelă la aceasta, îmi vine în minte inovația platoniciană a dialogului filosofic. Dar reforma introdusă de Platon e un declasament, de care el însuși nu era convins; este o adaptare a „înțelepciunii” presocratice la un public cult. La Nietzsche, antitetical constituie proba, căci expunerea sa esoterică se contrapune unui manechin vlăguit al științei. Dacă a reușit în intenția sa, pentru un moment nu se poate spune: dacă este vorba cu adevărat de o nouă apariție a zeiței *Sophia*, atunci *Așa a vorbit Zarathustra* nu e scop în sine și e nevoie să se aștepte ca noi dezvoltări să îl consolideze și să se lege de aceasta noi justificări deductive. Această operă poate astfel să fie privită și ca o bătălie de largă cuprindere; dar ceea ce în fondul ei este ascuns, inaccesibil, tulbură claritatea comunicării. Distanțarea arogantă, heraclitică din care țâșnesc acele forme de expresie se continuă într-o ambiguitate, care numai în mod exterior se poate racorda la un raport simbolic, la un nivel expresiv între semnificat și semnificat. De aceea este vorba de „o carte pentru nimeni”.

Această distanțare nu e numai experiența solitudinii, căreia Nietzsche vrea aici să-i confere în modalitate lirică o expresie directă, ci e abisul dionisiac, înțeles ca suferință a lumii, care se descarcă simbolic în ideea de *Supraom*. Aici, ca și în cazul Eternei Reînțoarceri, mai mult decât de idei generale pare mai just să vorbim de teme muzicale călăuzitoare; acestea însă fiind expresii germinatoare ale unei nemijlociri fundamentale. Este marele dezgust, contemplarea ultimului om, a celui mai mic om, însumarea umanității concrete, care trăiește sub ochii noștri –, care se traduce în mod apollinic în figura *Supraomului*. Aici se descoperă ceva ce

Nietzsche vrea cu dragă inimă să ascundă, anume o aversiune împotriva vieții, o trăsătură pesimistă de profunzime, un instinct contra instinctului. În fundal se arată maestrul niciodată depășit, Schopenhauer. Melancolia lui Zarathustra, pauzele lungi silențioase, visurile îngrozitoare, ceasul fără ton, toate trimit neconștient la o natură baricadată precoce împotriva vieții, expusă contagierii pesimiste. Dar în acest fundal nu e numai sensibilitate, ci și reacționare: este posibilă o rezoluție apollinică, și chiar marele dezgust, semnalând distanțarea, permite recuperarea, care se desfășoară încă sub ghidarea lui Schopenhauer, cu o discreditare a rațiunii (revoltă cu ingratitude contra maestrului, ca să lovească morala și metafizica); aceasta până la reconfigurarea unui supraom, care afirmă din nou naturalitatea. Toate acestea nu îngăduie însă o interpretare nihilistă. În *Așa a vorbit Zarathustra*, nu există nicio reprezentare care să exprime o altă reprezentare sau să se îndrepte împotriva ei, căci rădăcinile ei se afundă direct în nemediere, unde nu există nimic care ar putea fi distrus.

În opoziție, se află marea experiență mistică afirmativă, ceea ce Nietzsche numește cunoașterea eternei reînțarceri. Aici, în spate se ascund Grecii – singurii de la care Nietzsche a învățat să spună da –, și nu numai zeul tragediei, ci oamenii reali, cei care dau sens existenței, constituie culmea acesteia, plinătatea ei. Și gândul acestor reînțarceri eterne exaltă această intuiție. Nietzsche nu o spune în termeni clari, dar natura catarctică a revelației se sprijină în aceasta. Temele dansului, cauzalității, antifinalismului, puținătății sunt variații ale acestei experiențe fundamentale. La baza Viziunii eternei reînțarceri nu sunt de cercetat atât ecourile notelor doxografice asupra unei doctrine antice pitagoreice sau asupra ipotezelor științei secolului al 19-lea, cât mai degrabă reivirea momentelor culminante ale speculației presocratice, care indicau o nemijlocire de regăsit în timp și care conduce dincolo de acesta, anulând unidirecționalitatea ireversibilă. Retrăgându-se spre ireprezentabil, se poate spune că imediatul în afara timpului – „prezentul” lui Parmenide și „aion” al lui Heraclit – este interceptat în urzeala timpului, așa încât, în ceea ce apare realmente înainte și după, orice înainte e un după și orice după este un înainte, și orice clipă e un început.

Așa a vorbit Zarathustra (II)

– Am băut ciceon – ar zice inițiatul în misterele eleusine, declarându-se vrednic de viziunea supremă. Amestecul de orz pisat, apă și mentă, ciceon este băutura care o reface pe Demetra aflată în căutarea fiicei răpite; este o aluzie în ritualul eleusin la o contopire cu zeița, la asimilarea unei multiplicități sfărâmată în unitatea divină. Dar ciceone e numit și filtrul cu care Circe caută să-l vrăjească pe Odiseu, ca să-l dea pierzării: numai că aici, la ingredientii săi se adaugă vin, miere și soiuri magice. Pentru noi modernii, obișnuiți cu băuturi nu prea precis pregătite și nu prea tulburate, cel puțin din grijă pentru suflet, *Așa a vorbit Zarathustra* se prezintă chiar ca un ciceon; și rămâne să se decidă dacă natura intimă a băutorilor

ține de Demetra sau de Circe. Comparația se poate urmări în profunzime, întrucât cartea lui Nietzsche este realmente un conglomerat de părțile mărunte înecate în mierea mitului lui Zarathustra. Cu anii, Nietzsche reelaborează totul, curăță părțile sale, aforismele sale strălucitoare, care iau naștere ca preparare a unei opere supreme; cu răbdare, el strânge orzul fărâmițat, regroupându-l succesiv într-o ordine sau alta, variindu-l, adăugând noul și înlăturând vechiul, până când, în perioade scurte și intermitente ale „inspirației”, reușește să contopească întreaga mulțime de similitudini și de sentințe în magia unei povestiri fabuloase și continuu în derulare. Această naștere a operei trebuie să producă frică: față în față cu ea este de preferat precauția sau abandonarea? A doua ripostă, în afara celei a sugestiei eleusine, pare să fie sfatul rezultat din enigmatică formulă a lui Heraclit: „ciceone se dezagregă, dacă nu e agitată”. A întâmpina problema lui *Așa a vorbit Zarathustra* cu o diagnosticare speculativă nu este nicicum o impertinență. Căci această carte acționează ca un drog, este o stare de fapt mai mult sau mai puțin generalizată, pe care adversarii săi ar vrea să o conteste. Dar orzul fărâmițat, care formează țesutul molecular al operei, nu este altceva decât un amestec de cunoștințe intuitive în stare de germinare, și mierea narațiunii, în care astfel de materiale urmează să fie agitate, nu poate decât să crească potența imediată a comunicării. Pe de altă parte, dacă nu se agită ciceone, atunci ce urmează? Odată cu dezagregarea, nu numai că survine mai puțină putere exaltantă, ci se sedimentează în mod steril conținutul său rațional, un precipitat inert în care este anulat miracolul comunicării. Dacă se încearcă cu toată seriozitatea a pune *Așa a vorbit Zarathustra* sub lentila unei sobre considerații științifice, un astfel de procedeu este aici absurd, neproductiv, e chiar ceea ce nu trebuie să se facă. Să luăm exemplul cel mai evident. Atunci când se tratează această carte ca o elaborare a unei teorii a Supraomului, se încearcă chiar a delimita sistematic o astfel de doctrină, înțeleasă ca un edificiu rațional; prin conexiuni cu alte teze ale lui Nietzsche, în acest caz s-ar putea chiar reuși să se atingă ținta facilă pentru o dezvoltare bazată pe bunul simț; dar atunci, în mod sigur, va avea loc îndepărtarea de multe mii de ori de această carte. Dar aceasta nu înseamnă că Nietzsche a voit să spună că: așa cum maimuța a devenit om, la fel omul va deveni supraom. A releva artificialitatea acestui pasaj nu constituie o observație inteligentă, nici profundă. Nietzsche nu se lasă tratat în mod așa de grosolan.

Dar să lăsăm la o parte modulii pozitivisti: nu-i de ajuns însă să se constate că această băutură este magică. Care este efectul pozitiv al filtrului? *Patosul* care se află la rădăcinile lui *Așa a vorbit Zarathustra* este acela al unui iluminat al cunoașterii supreme; dar expresia în care acest *patos* se descarcă nu este menită a transmite scânteia acelei cunoștințe, ci mai curând numai de a comunica reflexiuni unei viziuni mai înalte a vieții, și astfel a acționa asupra oamenilor cu seducția acestei imagini. Măreția lui Zarathustra constă în puterea sa de cunoaștere, dar de la cunoașterea sa țâșnește un izvor, cântecul său, care potolește setea oamenilor, și îi îndeamnă spre o viață transfigurată, descoperită ca bogăție terestră a bucuriei. Încă o dată se face comparația cu evenimentul eleusin: toți cetățenii, fără deosebiri

de clase, pot să intre în cortegiul sacru care de la Atena se mișcă spre Eleusis, dar puțin, totuși, vor fi inițiați până la viziunea în care culminează ritualul misterului. De la viziunea acestor puțini, toți cetățenii Atenei capătă justificarea cea mai înaltă a vieții. Acesta pare că voia să fie efectul filtrului; și este de crezut că așa a fost pentru mulți, chiar fără clară conștiință. Sub această lumină, *Așa a vorbit Zarathustra* se impune ca un model nemaiîntâlnit al unei vieți ascendente, unde bucuria, chiar și trecând prin angoasele și coșmarurile groaznice ale existenței, prevalează asupra durerii și îi ușurează presiunea, unde suferințele, meschinăriile murdare, neajunsurile sunt depășite de o speranță mai înaltă ce ia naștere din revelația că acea bucurie, acel dans sunt o realitate odată trăită a unui om. Forța catarctică a doctrinei eternei reîntoarceri constă în siguranța cu care, în baza ei, orice gest exaltat, orice sentiment victorios al lui Zarathustra, este destinat să se întoarcă etern; și poate tocmai în existența acestora și capătă însemnătate.

Dacă se vrea o aprobare a toate acestea pe o cale indirectă, se poate examina conținutul rațional al lui *Așa a vorbit Zarathustra*. Despuindu-l de orice imagine și de orice magie, vom găsi precis aceleași baze, aceleași aprecieri pe care le aflăm în alte opere ale lui Nietzsche: evaluări asupra prezentului și asupra trecutului, asupra religiei și asupra moralei, până și o identică doctrină asupra afectelor și pasiunilor. Numai teoria supraomului nu o găsim în alte scrieri ale lui Nietzsche; și e firesc, deoarece supraomul nu este o doctrină, ci mai curând un mit. Dacă se vrea a exprima în termeni conceptuali supraomul, se simte deja în cele spuse ceva inconsistent, ba chiar ceva ce sună ridicol. Când ne găsim în fața unui mit al lui Platon, noi, modernii, îl interpretăm ca exemplificare, ca o transpunere alegorică, superfluă, chiar redundată invazia într-o sferă pseudofilosofică. Dar mitul e comunicarea directă a gânditorului, în fața căruia tot restul devine o divagație care torturează. Grecii prezintă multe fabule-serie, narează istoria zeilor și a lumii: Hesiod și Parmenide, Pindaro și Platon, Eschil și Heraclit povestesc cum sunt cu adevărat lucrurile din jurul nostru, văzute de un ochi mai penetrant. Și, încă mai mult decât Platon, figura supraomului recheamă mituri orfice, unde se face aluzie la un conținut abstract destul de încurcat, a cărui comunicare e însă filtrată de o densă și palpabilă succesiune mitică prin care numai ghidat se poate ajunge la genul rațional. În ceea ce privește alte conținuturi doctrinare, goale și crude, din *Așa a vorbit Zarathustra*, judecățile asupra culturii, asupra stilului, asupra moralei, ele toate sunt aceleași ca și în alte opere ale lui Nietzsche; și tot așa cele asupra științei, asupra artei, asupra rațiunii („în orice lucru, numai acest fapt este imposibil: raționalitatea!”). Dar în alte scrieri ale lui Nietzsche: care este dar rezultatul final ce conduce această analiză sceptică, această secționare a credințelor și a convingerilor? Esența corozivă, distructivă a rațiunii sfârșește prin a avea avantaj asupra aspirațiilor afirmative ale lui Nietzsche. Teoretizarea generalizată asupra decadenței, diagnosticele și condamnarea nihilismului matern contagiază autorul însuși: la sfârșit se acuză de a fi el însuși un nihilist și un decadent. Aceasta este fatalitatea antrenantă cu care forma expresivă se impune voinței gânditorului.

Antitetică este forma lui *Așa a vorbit Zarathustra* și antitetică e potența sa de comunicare. Ceea ce s-a spus pentru supraom valorează pentru întreaga operă, care oferă mitul lui Zarathustra. Dar imaginea unei vieți ascendente, triumfătoare, era suscitată în ochii lui Nietzsche de modelul Greciei antice. Sus-numita formă expresivă e cea care-l face să aleagă cadrul persian mai degrabă decât pe cel grec. Prezentarea acestuia din urmă nu ar fi putut să evite de a fi conceptuală, întrucât e legată de sfera istorică și de schemele ei. A spune: acesta a fost odată astfel semnifică o declarație, o comunicare mediată, palidă îndepărtată de viață. În mit, trecutul trebuie să fie prezent, pe când Grecia nu poate fi imaginată ca prezentă, pentru că-i prea cunoscută, în mod abstract cunoscută, verificabilă, sufocată de scheme ale tradiției. *Patosul* narațiunii este îndepărtat de al unui „așa a fost odată”, este acutizat de „așa va fi”. Nietzsche a vrut categoric să ascundă faptul că modelul lui Zarathustra al său este grec; a uzat simboluri istoricește antitetic, orientali, persani și biblici. Dar originalul grec al acestei traduceri orientale nu e greu de descoperit; și nu numai pentru trimiteri intuitive și explicite, precum insulele celor fericiți, și doctrina eternei reînnoierii. Temele etice și speculative constituie o aluzie continuă în această direcție și sunt pentru urechi fine: amicitia, întâmplarea și necesitatea: cruzimea, samavolnicia, naturalețea împletită cu frumusețea. Și, în fine, semnul culminant, caracterul prea înalt al operei: Zarathustra este omul care are cultul cunoștinței încărcată de mistere, și acțiunea sa – cea mai benignă și cea mai fecundă – nu este alta decât un reflex al acestei cunoașteri despre oameni. Valoarea cea mai înaltă a vieții în cunoaștere și absorbirea oricărei acțiuni în cunoaștere: pentru aceasta numai Grecii i-au fost modelul (*va urma*).

Traducere de Alexandru Boboc